

Concert zonder dichter

Klaus Modick

Uit het Duits vertaald door
Rene Muller



Uitgeverij IJzer
Utrecht

inhoudsopgave

I

Worpswede

7 juni 1905

7

II

Van Bremen
naar Oldenburg

8 juni 1905

139

III

Oldenburg

9 juni 1905

203

I

Worpswede

7 juni 1905

Gemummel. Flarden van een droom. Het klappen van vleugels. Wie daar? Grijsze trekvogels cirkelen rond een donkere toren, ze krassen hese lokroepen en liederen in onbegrijpelijke talen. Boven het veen en de hei, boven het spiegelende water van de rivier en de weteringen vormen de banen van hun vlucht onregelmatige, organische patronen. Of komt dat gefluister uit de niet te stuiten stroom van de ochtendschemering gesijpeld die twijfelend of haar tijd al is gekomen, de kamer in kruipt?

Hij staat op en trekt zijn nachtblauwe ochtendjas aan, een kruising van een Japanse kimono en een middeleeuws praalgewaad. Het borduursel, een tweetal elkaar te midden van doornenstruiken kussende nachtegalen, heeft hij zelf ontworpen, zoals hij alles wat hem hier omringt zelf ontworpen heeft, van het grote bed van gepolijst berkenhout, de lampen, kandelaars en wandtapijten tot en met de matwit geverfde commode aan toe. In het hele huis, van de nok tot de wijnkelder, is er geen vertrek en bijna geen enkel object dat hij niet bewerkt en gevormd heeft, en de dingen die hij niet zelf heeft gemaakt, zijn zo neergezet en opgesteld dat ze zich schikken naar zijn voorstellingen en ideeën, zijn fantasieën en wensen.

Hij opent de vleugeldeuren naar het balkon en kijkt naar de nog donkere grond van de bloementuin en vervolgens naar het berkenbosje daarachter waaraan het huis zijn naam dankt – de Barkenhoff. Ook dat heeft hij jaren geleden zelf aangeplant, boompje voor boompje, zodat je het huis vanaf de straat door een ragfijn gearceerd raster ziet, alsof de natuur zelf aan het tekenen is geslagen. Maar in het schemer-

licht is het frisse groen van de bladeren nog bedekt met een laagje nachtelijke witgrijze meeldauw en de witte stammen vormen tezamen een zwart traliewerk. Sluit hij daarmee de wereld buiten? Of sluit hij daarmee zichzelf op in zijn eigen werk, in een huis en tuin met vrouw en kinderen en paarden en een hond en de vele gasten die komen en gaan?

In de tuin en op de velden daarachter voelt iedere boom, iedere struik vertrouwd, hij loopt ze dagelijks langs, stimuleert hun groei, bemest ze, geleidt hun takken en snoeit ze zo dat ze het beste tot hun recht komen. Alles ziet er zo rijk uit, zo zorgeloos geordend: de vruchten rijpen en verspreiden hun zaadjes, de bomen worden groot en tonen steeds meer hun eigen krachtige onbuigbare wil. Zo is zijn tuin tot een levend kunstwerk uitgroeid. Maar op een dag word je wakker uit je jarenlange droom, je zelfgekozen doornroosjesslaap, en dan dringt het besef tot je door dat je geen eiland van harmonie en schoonheid hebt geschapen, maar een door heggen en schuttingen, muren en berken-tralies omheinde gevangenis.

Weer hoort hij het gefluister. Als mummelende vrouwen. Maar nu weet hij dat het leeuweriken zijn: als bevrijd dwarren hun stemmen vanuit de berken door de bedauwde lucht. Wat zeggen deze stemmen? Dat het nog geen dag is, maar ook niet langer nacht? Dichters begrijpen zo iets misschien en vinden daar dan woorden voor. Echter, je kunt stemmen net zomin tekenen als de wind die 's nachts zachtjes door de tuin strijkt en als op kousenvoeten rond het huis waart; net zomin ook kun je muziek tekenen.

Dat is een van de redenen waarom het grote schilderij waarop hij jarenlang heeft zitten zwoegen, zo faliekant mislukt is. Het toont muzikanten, maar muziek zit er

niet in, het blijft stil. En de aandachtige luisteraars horen niets, zijn doof. Daarom ook is *Concert* geen goede titel. In de feestbundel ter gelegenheid van de tentoonstelling die morgen wordt geopend, prijst een zogenaamde kenner het schilderij de hemel in als een bruisende lofzang op de avondrust, uiterst realistisch, ongekunsteld en vol muziek, vol ijle lyrische klanken, een plechtig moment, in zichzelf gekeerde, beteugelde levensvreugde, een onschuldig genieten dat tijd noch ruimte kent. Deze expert zegt niet wat hij ziet, maar wat hij wil zien; en door de manier waarop hij het zegt, zo overdreven pathetisch en lyrisch, klinkt het als een slechte parodie op het werk van de dichter die in het schilderij ontbreekt. Die had namelijk tussen Paula en Clara moeten zitten, zoals hij tussen hen in zat toen hij destijds voor het eerst op de Barkenhoff verscheen, een raadselachtig, vroegrijp genie die met zijn woorden en blikken de harten van de vrouwen deed smelten. Maar de plek waar hij zou moeten zitten is leeg, en dus is *Concert zonder dichter* misschien wel een betere titel.

Paula heeft het schilderij gewoon altijd *De familie* genoemd, maar deze familie valt uiteen, is al uiteengevallen. Zoetgevooisde dichtregels houden haar allang niet meer bijeen, klinken nog slechts als holle frasen, als preken van een charlatan. *De ontwrichte familie* is echter ook geen goede titel. De sterren beginnen te verbleken en voor het wijkende nachtelijke blauw schuift vanuit het oosten een groenige zomerochtendgloed. Misschien zou *Zomeravond* een goede titel zijn?

Alsof titels ertoe doen! Hij haalt zijn schouders op, gaapt, vertrekt zijn mond tot een flauwe glimlach en gaat de kamer weer in. Met zijn nagels strijkt hij langs de snaren van

een gitaar die aan de muur hangt. Die klinkt ontstemd. Hoe lang heeft hij er al niet meer op gespeeld? Ontstemd zoals zo veel in dit huis, ontstemd zoals eigenlijk heel zijn leven.

Slapen gaat nu toch niet meer lukken. Hij kan maar beter een wandeling gaan maken, naar de rivier, de ochtend tegemoet die zachtroze stralend en geruisloos het huis binnendringt. Weldra zal de schemering, luidruchtig bijna, overgaan in knalrood en vervolgens aanzwellen tot een alles omvattende kleurensymfonie. Hij schiet vlug een blauw-wit gestreept, grof linnen overhemd en een katoenen broek aan, degelijke werkkleren die hem lekker zitten.

Die opvallende verschijning als kleinburgerlijke bohemien, waarvoor hij zich aan de buitenwereld uitgeeft, met opstaande kraag en halsdoek, vest en pandjesjas, kniehooge slobkousen, cilinderhoed en wandelstok, past in feite niet meer bij hem, heeft in zijn ogen iets lachwekkends en gênants, maar omdat de buitenwereld hem graag zo wil zien, zal hij die rol vanaf morgen weer gaan spelen. Het sprookje van Worpswede en zijn sprookjesprins. Hij verkoopt zichzelf zoals een sprookjesprins zich wel moet verkopen die midden in het veen zijn woonstee met rozen en berken omheint en die pal naast de zware, schemerdonkere vakwerkboerderijen een huis bouwt met witte muren en lichte ramen. Hij heeft in een geheel eigen stijl een gesamt-kunstwerk gecreëerd en zijn eigen verschijning in het middelpunt ervan geplaatst. En tot nog toe heeft hij altijd geleverd wat men van hem verwachtte, betrouwbaar en stipt, elegant en verzorgd, en als een soort bonus leverde hij er zichzelf als fantasiefiguur nog bij. Vandaag zal hij naar Bremen reizen en dan morgen door naar de Noordwest-Duitse Kunsttentoonstelling in Oldenburg. Speciaal

voor die gelegenheid zal hij zich weer in zijn apenpak, zijn kunstenaarskostuum hijsen, en dan zal de groothertogin of de groothertog, voor wie het gala-uniform toch ook maar een apenpak is, de Grote Gouden Medaille voor Kunst en Wetenschap aan hem uitreiken. Voor de *Zomeravond*, voor het *Concert zonder dichter*, voor *De ontwrichte familie*.

Op blote voeten stapt hij de gang in, opent zachtjes de deur naar de blauwe kamer waar zijn dochters liggen te slapen en werpt een blik naar binnen. Bijna iedere avond, wanneer ze naar bed gaan, leest hij hun voor. Onder het schuine dak, dat in hetzelfde rustgevende blauw is geschilderd als de muren, lijkt de kinderkamer op een bedoeïenentent waarin de dagen met een verhaaltje eindigen en de nachten met een verhaaltje beginnen, verhaaltjes die grappig zijn en treurig, kort en lang. Deze uren tussen dag en droom hebben iets betoverends: letters veranderen in gesproken woorden en er vormt zich een onzichtbare brug tussen zijn vertellende mond en hun aandachtig luisterende oren, terwijl de kat, opgerold bij de voeten van een van de meisjes, goedkeurend ligt te spinnen. Soms, als de meisjes al in slaap gevallen zijn, leest hij nog een stukje door – misschien om nog een paar woorden mee te geven aan hun dromen, maar misschien ook wel omdat hij nog niet wil stoppen met voorlezen aangezien daaruit iets opstijgt wat het stille geroutineerde lezen van volwassenen niet meer kent: klank. Dat heeft hij van Rilke geleerd die zijn gedichten ook zó voordraagt dat ze klinken als toverspreuken of als gebeden. Alleen, Rilke begrijpt niets van kinderen en wil ook niets van ze weten – zelfs niet van zijn eigen dochter.

Vogeler loopt door naar de slaapkamer van zijn vrouw. De gordijnen zitten dicht. In het donker hoort hij haar

gelijkmatige ademhaling. Hij strijkt een lucifer af. In het zwakke schijnsel wordt haar gezicht omfloerst door het zachte groen van de zijden hemelbedgordijnen, wat haar er ziekjes uit laat zien. Ze is niet meer het meisje op wie hij destijds op slag verliefd werd, niet meer de frêle, feeëriek vrouw die hij keer op keer heeft geschilderd, die als koningin in het land van het Schone moest heersen en diende te stralen als een uiterst kostbaar sieraad. Op die manier heeft hij haar willen vormen, tot zijn schepping willen maken. Op die manier ook heeft hij haar in dit schilderij afgebeeld, als etherische, dromerig naar onbestemde verten sturende vrouwe van de Barkenhoff. Het schilderij liegt. Het is één monumentale zelfbegoocheling van één meter vijfenzeventig hoog en drie meter tien breed. De waarheid ligt vóór hem in het flakkerende licht van de lucifer. Na de beide bevallingen is Martha weliswaar sterker geworden en struiser, maar nu drukt de derde zwangerschap haar ternier als een zware, groenachtig zieke schaduw. Weldra zal ze op haar moeder gaan lijken die in muf ruikende ruimtes het ene na het andere kind op de wereld heeft gezet.

Hij schrikt als het vlammetje van de lucifer zijn duim en wijsvinger raakt. 's Levens wispelturigheid en onverklaarbare willekeur. Met de dag snapt hij minder waarom hij juist nu leeft, niet vroeger en niet later. Waarom hij überhaupt ter wereld is gekomen. Hij heeft een leven gekregen waar hij niet om heeft gevraagd en het wordt hem ook weer afgepakt zonder dat hij daar iets over te zeggen heeft. Is zijn verlangen om te leven niet altijd juist dan bijzonder groot wanneer hij, zoals nu, denkt de richting kwijt te zijn? Wil hij überhaupt nog iets? Heeft hij niet alles al in overvloed? Hij luistert hoe het ritme van zijn hartslag zich

versnelt. Het leven is sterker dan iedere vorm van kunst, het alledaagse overwoekert al wat vormgegeven is. Nu het bijna klaar is, vult zijn huis zich met zelfgenoegzaamheid en regelmaat, met loomheid en routine. Nu, op het hoogtepunt van zijn vroege, al te vroege succes, komt zijn kunst hem voor als oppervlakkig en smakeloos en in zijn mooie, al te mooie leven komen barstjes als craquelures in een olie-verfschilderij.

Beneden in de hal schiet hij zijn klompen aan. Naast het grote buffetmeubel, waarop tinnen kannen en zilveren kandelaars staan met daarnaast geglazuurd aardewerk beschilderd met blauwe en gele bloemetjes, hangt aan de okergele muur een stilleven. Geschilderd door Paula. In witte en zilvergrijze tinten een tafelkleed, een glas, een fles. Het diepe zwart van een koekenpan met warmgele spiegeleieren. Daaronder het koude geel van een doormidden gesneden citroen. Eenvoudig. Eerlijk. Helder. Je kunt als het ware de geur van de spiegeleieren opsnuiven, de frisheid van de citroen proeven. Paula kan geuren schilderen. Misschien zou ze zelfs muziek kunnen schilderen, een concert, dat je niet alleen ziet, maar als het ware ook hoort. De kracht van een schilderij zit 'm niet in wat je schildert, maar in datgene wat zich om de penseelstreken en de figuren heen bevindt, wat ze inkapselt als een onzichtbaar net, iets dat afwezig is en juist daardoor alomtegenwoordig – zoals de afwezige dichter. Ja, Paula schildert het gewaagdsten en het beste wat hier in Worpswede ooit is gemaakt. En uitgerekend van Paula hangt er op de tentoonstelling geen enkel schilderij - - -

Via de stenen tuintrap met zijn uitwaaierende muurtjes, tussen de tuinvazen op de balustrades door wandelt hij langzaam naar de rivier en kijkt nog eens achterom naar de uit-

gebalanceerde symmetrie van het huis. De vazen aan weerszijden van de siergevel corresponderen met de empirevazen boven aan de trap, ze steken krijtwit af tegen het ochtendgrijs en boven het dak neemt de aflopende nacht nog een laatste ster met zich mee. De ramen lijken hem vijandig aan te staren en in de nog doezelende tuin staat het huis zo koud dat zijn sierlijke harmonie bevroren of verstorven lijkt. De traptreden, die normaal gesproken altijd iets uitnodigends en verwachtingsvols uitstralen of dat op zijn minst zouden moeten doen, rijzen nu stijf en afstandelijk omhoog. Waar moeten ze nog op wachten? Op een wonder?

Met een lichte rilling trekt hij zijn schouders op. Als een worm in een appel in een van de bomen die door hem met zoveel toewijding worden onderhouden, is de twijfel in hem beginnen te knagen. Hij voorvoelt dat al zijn inspanningen om met de Barkenhoff als decor een perfecte, harmonieuze wereld te ensceneren, niet toereikend zullen zijn. Er loopt een barst dwars door de wereld die hij geschapen heeft heen. Hij heeft een huis gebouwd waarvan de tuingevel met daarvoor de majestueuze buitentrap niets meer is dan een façade met een bedrieglijk mooie uitstraling. In het oude gedeelte van het huis echter, op de vroegere deel, daar is nog zijn liefde merkbaar voor de eenvoudige dingen, voor deugdzaam vakmanschap, voor de puurheid en de eerlijkheid die ook zo kenmerkend zijn voor Paula's schilderijen.

Via veengronden, langs met berken, eiken en heidebrem omzoomde slootjes en wallen bereikt hij de vlonder waar zijn bootje aan vastgelegd ligt. Hij gaat zitten op de docht en leunt met zijn ellebogen op zijn knieën en zijn hoofd op zijn handen. De donkere veenrivier duwt zachtjes klotsend